

Az utóbbi hetek egy kritikus elkésett, régóta várt, de megérdemelt és végleges elismerését hozták. Zoran Gluščevićről van szó, akinek kritikái, esszéi több mint egy évtized óta mindig új, mindig haladó és európai színvonalat és értékelést jelentenek, aki kitaró és következetes úttörője a korszerű jugoszláv irodalomnak és harcosa a modern kritériumoknak.

Október közepén Belgrád város Októberi Díjával jutalmazták Putevi humaniteta című tanulmánygyűjteményéért, majd Perom u raboš című most megjelent kritikái kötetét fogadta elismeréssel a bíráló.

A Politika irodalmi mellékletében méltatja Gluščević legújabb művét. A kritikus szerint Gluščević könyve fontos pillanata a mai jugoszláv kritikái irodalomnak. Különös jelentőséget tulajdonít a Politika kritikusa annak, hogy Gluščević mindig támogatta az avantgardista törekvéseket, segítette mindazt, ami az irodalomban az ember teljességének kifejezését tűzte ki célul. Fellépése a jugoszláv irodalom életének döntő pillanatában, fordulópontján történt.

A Perom u raboš, melyet a sarajevói Svjetlost kiadó jelentett meg, a Politika kritikusa szerint a legjobb kritikái kötet Jugoszláviában a háború után. Az irodalmi problémákat éleslátással veti fel, s precízen és analitikusan tárgyalja. Ezzel kivívja egy kritikái módszer diadalát. Gluščević működése az irodalmi kritika legteljesebb afirmációját jelenti a mai körülmények között.

Biztosra vesszük, hogy Gluščević kissé elkésett felfedezése és elismerése csak hasznára válik a mai jugoszláv irodalomnak. Különösen, ha az irodalmi közvélemény és az alkotók a jövőben nagyobb figyelmet szentelnek Gluščević nézeteinek és ítéleteinek.

*

A kritika nagyobb felelősségéért száll síkra a Gledišta című belgrádi folyóiratban Vasilije Kalezić, és Miloš Crnjanski eddigi értékelését teszi kérdéssé. Kalezićnek nem tetszenek azok a tanulmányok, kritikák, cikkek, melyek egy idő óta a jugoszláv sajtóban, folyóiratokban Crnjanskiról napvilágot látnak. Tanasije Mladenović, Borislav Mihajlović, Predrag Palavestra és mások írásairól

van szó. Kalezić szembeállítja velük Milan Bogdanović, Veselin Masleša, Miroslav Krleža, Marko Ristić és Velibor Gligonić Crnjanski-értékeléseit.

S eddig minden rendben is volna. Mindenkinek meg lehet a véleménye Crnjanskiról, az íróról és az emberről, s arról is, lehet-e külön beszélni az íróról s külön az emberről; meg abban is eltérhetnek a vélemények, hogy az író értékelhetjük-e, ha az embert elvetjük, s hogy ma milyen szempontok alapján ítéldjük meg Crnjanski múltját. Egy sereg hasonló probléma van még ezzel kapcsolatban. És akkor feltehetjük a kérdést: hogyan lehet ma beszélni a tegnapi Crnjanskiról, mai-e a tegnapi Crnjanski, s egyáltalán mai-e vagy egészen tegnapi Crnjanski? Mindezt meg lehet kérdezni, minderről lehet vitatkozni.

Egy dolog azonban vitathatatlan.

Crnjanski írásművészete.

S ha ez áll, márpedig ebben nem kételkedünk, akkor milyen értelme van, kinek használ, kinek az érdeke, miért van rá szükség, hogy Vasilije Kalezić ma felhánytorgassa a régi Crnjanski viselt dolgait. S nem is tudjuk, kinek szól Kalezić cikke: magának Crnjanskinak-e, azoknak-e, akik ma elfogadják, vagy az olvasónak, aki valószínűleg szintén elfogadja, vagy az irodalomnak, amely visszavonhatatlanul elfogadta, vagy... Kinek?

Kalezić most felsorolja Crnjanski régi, háború előtti vétkei: 1934-ben és 1935-ben az Ideje című lapban cikkeket írt a haladó szellemű értelmiségiek ellen, siratta Aleksandar Királyt, reakciós eszméket hirdetett, „a Sveti Sava-i etika, a vidovdani jelszavak, sovíniszta kirohanások, a marxizmus és a kommunizmus elleni harc” híve volt. Hozzáteszi a cikkíró, hogy Crnjanski elbírja az effajta tárgyalást és az efféle emlékeztetést, hisz „Crnjanski művészeti és alkotói egyénisége annyira a maga helyén van irodalmunkban...” S mindezt annak jegyében mondja, hogy meg akarja ismerni és meg akarja magyarázni az igazságot... A Crnjanski körüli igazságot.

Mondjuk. Mondjuk, hogy valamiféle igazságot még meg kell ismerni, meg kell érteni Crnjanskiról. De hát annak ez a módja? A dossziézás? Mert Kalezić azt csinálja. Előszedte Crnjanski dossziéjét, melyben minden bűne meg van írva, s abból idéz. Ezeket a dossziékat kevesen ismerik. Most majd többen tudnak Crnjanski múltjáról és bűneiről. Ezzel mindjárt az igazságot is jobban ismerik és jobban értik?

Tisztáznunk kell persze, milyen igazságról van szó. A dossziék igazságáról — vagy a művészet igazságáról? Attól félünk, hogy Kalezić erre a kérdésre képtelen lenne felelni. Ő, az a benyomásunk, a dossziékban látja az igazságot és a művészetet. Ha az utóbbiaknak egyáltalán valami jelentőséget tulajdonít. Csak hogy akkor nem neki kellene beszélnie a kritika felelősségéről...

*

Szeptember végén a zágrábi tv-stúdió Zvonimir Bajsić rendezésében bemutatta Samuel Beckett Az utolsó szalag című drámáját.

A darab egyetlen szereplője Sven Lasta színművész volt.

A Borba tv-kritikusa többek között ezeket írta az előadásról:

„Nem fér hozzá kétség, hogy egy jelentős, nem mindennapi, elmélyült színészi alakításról van szó”. (Ti. Sven Lastáról.)

„... Sven Lasta Krapp szerepében kivételes színészi eredményt ért el. Igazi remekművet alkotott.”

„Nem szabad elfeledkeznünk Zvonimir Bajsić rendezőről sem, aki nagymértékben hozzájárult a beckett-i színház következetes tolmácsolásához. Teljes mértékben kifejezésre jutott Beckett drámai víziójának bonyolult világa, melyben megdőlnék a klasszikus dramaturgia konvenciói. A várakozás az idő kérelmetlen múlásában és az emberi ambivalencia — Beckett alapvető motívumai — életre keltek a színész és a rendező odaadó laboratóriumi munkájában, kivételesen összehangolt együttműködésében.”

„Az adás néhány objektív technikai hibáját el lehetett volna ugyan kerülni, de semmi sem csökkentheti az értékét ennek a művészi tanulmánynak, melynek arányai tökéletesek, színészi tulajdonságai pedig markánsak.”

Ugyanaznap jelent meg a Novi Sad-i Dnevnikben Miodrag Kujundžić kritikája a darabról.

Kujundžić elsősorban Beckettet intézi el, s tiltakozik az ellen, hogy a szerző goromba az öregember iránt. Azután rátér a színészre, s azt mondja, hogy Lasta játéka „egy deformált személyiség és jellem deformált felfogásának és transzponálásának eredménye”. A színész, Kujundžić szerint, „jelenetről jelenetre mind kitartóbban a közöny és az unalom mocsarába nyomta” a nézőket. „A szöveg — folytatja Kujundžić —, mely egyébként sem attraktív, az ilyen tolmácsolásban... idegen és távol esik a nézőtől.” Írását így fejezi be Kujundžić: „Az adás végét — mely vizuális szempontból a leghatásosabb, amikor a képen a magnetofonszalag tekeredik — megkönnyebbüléssel s azzal az őszinte óhajjal fogadtuk, hogy hasonló drámai adással ne találkozunk újra.”

Két kritikus — két nézet — két kritika — mondhatná a szemlélő. Csakhogy mi nem az értékelés ellentmondásairól beszélünk, hanem arról a hangról, melyet Kujundžić használ. Nyilvánvaló, hogy számára nem rokonszenves Beckett műve s nem rokonszenves Bajsić rendezői koncepciója, illetve Lasta alakítása sem. Eleve elveti a beckett-i irodalmat s egy modern mű korszerű interpretálását. Nem arról van szó azonban, hogy Kujundžićnak vagy a másik idézett bírálónak van-e igaza. Hanem arról, hogy téves állítások kerülnek nyilvánosságra, hogy egy művészi alkotást felületesen, rosszakaratúan kezel egy kritikus, s olyan következtetésre jut, ami nem egyeztethető össze a kritika erkölcsével. Végezetül arról is, hogy Kujundžić egy primitív gondolkodásmódnak, elmaradottságnak ad tápot a sajtóban.

Az október közepén megtartott zágrábi irodalmi beszélgetések alkalmával új nézetek kerültek felszínre, új megvilágítást kapott a jugoszláv irodalom nem egy problémája.

Branimir Donat a megbeszéléseken elhangzott beszámolójában új kritériumok megteremtéséért és alkalmazásáért szállt síkra. Hangsúlyozta, hogy a korszerű művészet az ember egyéniségére összpontosul, az embernek arra a törekvésére, hogy megismerje érdeklődésének tárgyát. Mai íróink érzik a tegnapi idillikus és dramatikus irodalom céltalanságát. Donat példákkal bizonyítja, mennyire az egyetemes irodalomba tartozik a horvát is, s épp ezen a ponton jelentkeznek a félreértések. Ezért is van szükség az új kritériumokra, különben irodalmunk nem állja meg helyét a nemzetközi porondon.

Igor Mandić beszámolója — habár sok mindenben ellentmond Donat tételeinek — már az új kritériumok jegyében állt. Mindezekelőtt a mai horvát irodalom autonómiáját hangsúlyozta, s kikelt a másolás, az utánzás, az irodalmi import ellen. Szerinte minden irodalom válságba kerül, ha nem a válságnak az irodalma. A háború után a horvát irodalomban először a Krugovi című folyóirat fordult a társadalmi válságok felé. A Krugovi köré gyűlt nemzedék azt vallotta, hogy az irodalom szellemi autonómiájának feltétele a társadalmi válságok autonómiája. Szerintük az irodalmi kritika az irodalom bírálata révén társadalomkritika is.

A legújabb horvát irodalmi nemzedékre vonatkozóan Mandić megjegyzi, hogy műveiben elkerüli a nagy társadalmi válságokat, habár azok ennek a nemzedéknek az alkotásaira is hatással vannak.

Mandić beszámolója tehát egy nemzedéket, a Krugovi nemzedékét állítja helyére az újabb horvát irodalomban, ezenkívül pedig a nemzeti irodalmak önállósága és az irodalomnak a társadalmi élettel való szorosabb kapcsolata mellett tör lándzsát. Mindenképpen figyelemre méltó kezdeményezés épp a mai irodalmi helyzetben.

A gondolat, az alkotás és a bírálat szabadságáról írt rendkívül jelentős, őszinte, felejtethetlenül emberi szavakat Dubravko Horvatić a Razlog című horvát folyóirat legújabb számában.

Azt mondja el Bírálat és autocenzúra című cikkében Horvatić, amit mindenki tud, aki a saját fejével gondolkodik s nem visel szemellenzót. Nálunk nincs hivatalos cenzúra, mondja Horvatić, de vannak más cenzorok: a szerkesztők, kiadók — és maguk az írók. Nemegyszer megtörtént, hogy az írónak át kellett dolgoznia művét, ha azt akarta, hogy megjelenjen. Gyakran ki kellett hagynia szövegéből a „kellemetlen” tételeket. S mik ezek a „kellemetlen” tételek? Leginkább azok, melyek társadalmunkról bíráló megjegyzéseket tartalmaznak. Vannak alkotások, melyeknek évekig heverniük kellett a szerző asztalfiókjában, s talán még most sem kerültek ki onnan. Miért? Mert a pillanat, a helyzet, úgy mond, nem volt megfelelő, hogy napvilágot lássanak. Mire „megfelelő” lesz — az írás elveszti időszerűségét. Az opportunizmus az irodalomban, mondja Horvatić, néha megfelel a társadalomnak — vagy inkább a társadalom néhány képviselőjének, az irodalomnak azonban káros. „Attól tartok, hogy az a társadalom, melynek az irodalom nem lehet bírálója, nem egészséges társadalom” — mondja Horvatić.

Mit tesz az az író, kérdi tovább a cikk szerzője, aki tudja, hogy a szerkesztő vagy a kiadó szövegének „javítását” ajánlja majd? Meg se várja az utasítást, hanem olyan kéziratokat kínál, melyekbe nem kell majd belejavítani. Kihagyja szövegéből azt, ami „kellemetlen”, „bántó”, lehet, s csak azt hagyja meg, ami a „megengedhető” határain belül van. Persze ez sokkal kevesebb annál, amit a jugoszláv alkotmány és törvények megengednek, és — tegyük hozzá — kevesebb annál, ami szükséges. Horvatić ebben látja az autocenzúra keletkezésének okát; így születnek a „jó fiúk”, mondanánk mi. Horvatić szerint ilyen nincs se Keleten, se Nyugaton, csak nálunk: az író önmagát cenzúrázza.

Ezzel aztán minden probléma megoldódik: ha az író „kijavítja” kéziratát, nem fáj majd a szerkesztő feje, senki sem szünteti meg a szubvenciót vagy dotációt, senki sem fog interveniálni, szót emelni, tiltakozni, vádaskodni. Minden a legnagyobb rendben lesz, csak... csak az irodalmat játsszák ki, s az irodalom nem lesz a társadalom bírálata. Az igazi író, aki a társadalom életbevágó, aktuális és akut kérdéseiről akar szólni — kétségbeesetten visszavonul. S átadja a helyét azoknak, akiknek a szava — nem tett.

*

Még egy irodalmi botrány foglalkoztatja ezekben a ködös őszi napokban közvéleményünket. A Jugoszláv Írószövetség koordinációs bizottsága tiltakozik egy antológia ellen.

Az antológia adatai:

Címe: Nuova poesia jugoslava.

Kiadója: Ugo Guanda, Parma.

Összeállítói: Ciril Zlobec, Slavko Mihalić és Alekszandar Szpaszov.

A koordinációs bizottság vádja: az antológia, habár az új jugoszláv költészetet volt hivatott bemutatni, csak szerbhorvát, szlovén és macedón költők műveit tartalmazza, de nem találjuk meg benne se a fiatal Crna Gora-i költőket, se a jugoszláviai nemzetiségek poétáit.

Ciril Zlobec a Telegramban válaszolt, kimerítően és szókimondóan. Bennünket itt most nem érdekel a válasz, a zágrábi hetilapban mindenki elolvashatja. Kommentárt sem fűznénk hozzá.

Mi az Írószövetség koordinációs bizottságának nyilatkozatát vizsgálánk meg inkább.

Hogy a könyvben nincsenek fiatal Crna Gora-i költők?

Vajon antológiáról vagy népképviseletről van itt szó? Költői értékeket vagy földrajzi tényeket, esetleg statisztikai adatokat várunk egy antológiától? Joga van egy antológia összeállítójának arra, hogy egyéni ízlését és elképzelését érvényesítse, hogy a válogatásban egyéni mércéjét alkalmazza.

A másik vádpont: hiányzanak az antológiából a nemzetiségi költők.

Tudjuk: az eddigi antológiákban sem voltak jelen.

Abban sem, melyet a most vádlóként fellépő Írószövetség adott ki. És senki sem tiltakozott. (Érdekes, hogy a párizsi Europe jugoszláv számában, mely 1965-ben jelent meg, sem volt egyetlen nemzetiségi író, az Írószövetség azonban hallgatott.

Zlobec világosan megírta az antológia előszavában: a könyv a délszlávok költészetét kívánja bemutatni. Akár egyetértünk egy ilyen szemponttal, akár nem, kell-e ennél több magyarázat ehhez az antológiához?

Más kérdés az, hogy az Írószövetségnek (de az Írószövetségnek!) illene egy olyan antológiát kiadni — kül- vagy belföldi használatra, mindegy —, mely tartalmazza majd, ha úgy akarják, a fiatal Crna Gora-i és, természetesen, a nemzetiségi költők műveit. Egy teljes jugoszláv antológia megjelenítése hasznosabb lenne az olyan lövöldözésnél, melyet az Írószövetség koordinációs bizottsága rendezett Zlobec antológiájának megjelenése alkalmából.

Pedig tény: Zlobec könyvéből haszna van a jugoszláv népek irodalmának — még akkor is, ha egyes népek irodalmának képviselői kimaradtak is belőle —, mint a koordinációs bizottság tiltakozásából és abból a lármából, amit a Nuova poesia jugoslava körül csaptak.

*

Egy színház csöndben jubilál.

Tízéves a belgrádi Atelier 212.

Dušan Matic a Politikában a csöndes ünnephez méltó cikkben gratulál a színháznak, mely az elmúlt tíz év alatt szakadatlanul eleven volt, állandóan meglepetésekkel örvendeztette meg látogatóit, hol egy új darabbal, hol egy addig ismeretlen szerző vagy színész felfedezésével frissítette fel a már-már tespedő jugoszláv színházi életet.

Az Atelier 212 érdeme, hogy a jugoszláv közönségnek bemutatta a mai modern avantgardista drámairodalmat, s a hazai színművészetbe új életnedveket fecskendezett. Elismeréssel szól Dušan Matic az Atelier 212 köré gyűlt színházi emberekről, egy lelkes, hitese gárdáról is. Kevesen vannak, de tehetségesek és áldozatkészek: tudnak avantgardisták lenni, de ha kell, az utóvéd szerepére is vállalkoznak.

Egy színház csöndben jubilál.

A porondjáról elhangzó szavak messzire hallatszanak.

Tomán László